De acelaşi autor în limba română:

Poezie:

• Sfârşitul bufniţelor (1974)

Teatru:

• Filantropul: comedie în patru acte (1998)

Prezent în antologia lirică:

• Poezia germană modernă: de la Ştefan George la Enzensberger (1999)

Hans Magnus Enzensberger
Cei care aduc groaza
Eseu despre perdantul radical
Traducere din limba germană de Dan Flonta
Prefaţă de Gabriel H. Decuble
Grupul Editorial ART
Colecţia „Demonul teoriei”.
este coordonată de Laura Albulescu.
Redactor: Magda Cristescu DTP: Nicolae Poantă Design copertă: High Contrast
Coperta întâi reproduce scrisul olograf al lui Hans Magnus Enzensberger, prin amabilitatea Editurii Suhrkamp.
Descrierea CIP a Bibliotecii Naţionale a României
ENZENSBERGER, HANS MAGNUS
Eseu despre perdanul radical / Hans Magnus Enzensberger; trad.: Dan Flonta; pref.: Gabriel H. Decuble.
— Bucureşti: Editura ART, 2007 ISBN 978 – 973 – 124 – 099 – 2
I. Flonta, Dan (trad.)
II. Decuble, Gabriel Horaţiu (pref.)
821.112.2 – 4 = 133.1
Grupul Editorial ART
C.P. 78, O.P. 32, Sector 1 – 012134, Bucureşti
Tel.: (021) 224.01.30; fax: (021) 224.32.87
Hans Magnus Enzensberg
Schreckens Männer. Versuch über den radikalen Verlierer
© Suhrkamp Verlag, Frankfurt am Main, 2006

Ediţia românească este publicată prin intermediul Agenţiei Literare Sun.

© Grupul Editorial ART, 2007, pentru prezenta ediţie

Furor et patientia

Enzensberger şi noua tipologie intelectuală germană

Dacă imagologia latină pusese deja, prin Lucan, acea etichetă războinicilor germanici – deloc culantă, dar cu valoare propagandistică, menită să inspire admiraţia temătoare –, cum că ar fi încarnarea unui *Furor teutonicus* care-i face redutabili în luptă, atunci secole întregi de cultură germană au încercat – conştient sau nu – să demonteze această etichetă. Nu că memoria colectivă germană ar fi fost atât de bună! Dar locuitorii peninsulei italice au avut grijă să reitereze clişeul, adăugându-i, pe parcurs, şi inevitabile nuanţe peiorative, aşa încât acea „rabbia tedesca” (Petrarca) avea să devină, pentru papalitate de exemplu, o permanent invocată justificare pentru insuccesele proprii. Ce era de făcut la nord de Alpi? Unii au opus rafinamentul baroc (Martin Opitz), alţii profunzimea metafizică (Meister Eckhart), alţii nobleţea umanist-estetică (Schiller), alţii raţionalitatea serenă (Kant). Câţiva, care au decis că „nu pot altfel” (Luther), nu i-au opus nimic, ci şi-au asumat clişeul, căutând să vadă, mai curând, ce avantaje ascunde el: a rezultat de-aici o înfruntare extraordinar de productivă cu propriul daimon, pe care o putem sesiza la toţi marii oameni de cultură germani. Dacă insist asupra acestor tipologii *ad-hoc* este pentru că mulţi au văzut tocmai în raportarea la acest clişeu măsura unui intelectual autentic.

A făcut-o şi Hans Magnus Enzensberger (n. 1929), din moment ce a ţinut să redefinească, la rândul lui, „furia” în sens binomic:

Trebuie furie şi răbdare, pentru a sufla în plămânii puterii acea pulbere fină a morţii, măcinată cu grijă de cei ce au învăţat multe, de cei ce sunt exacţi, de tine.

Citatul provine din, probabil, cel mai cunoscut text poetic al lui Enzensberger: *Pentru manualul de liceu*

(apărut deja în volumul de debut *Apologia lupilor – contra mieilor*, 1957, volum receptat la vremea sa ca o „răbufnire juvenilă”). Poezia lui Enzensberger traducea într-un limbaj liric de o simplitate dezarmantă angoasele individului într-o societate încă urmărită de experienţele totalitarismului şi de recrudescenţa acestora sub forme mascat democratice (defăimare publică, moarte civică etc.), angoase al căror leac nu mai puteau fi predicile moralizatoare abundând de metafore, ci probitatea conştiinţei istorice, descărnând semnificaţia evenimentului până la banala contingenţă:

Nu citi ode, fiule, citeşte mersul trenurilor: el este mai exact.

Deşi, alături de Heinrich Böll, Günter Grass sau Erich Fried, Enzensberger a fost unul dintre reprezentanţii aşa-numitei *Kahischlagliteratur* (literatură după „defrişare”; de la zero; după ce moştenirea culturală fusese făcută *tabula rasa*), poetica sa recuperează câte ceva din experimentele Avangardei, din lirica sarcastic-didacticistă a lui Bertholt Brecht, dar şi din cinismul kathartic al unui Gottfried Benn. Astfel, Enzensberger a putut adăuga motivelor tradiţionale (de exemplu, scepticismului lingvistic manifestat în poezii gen *A*: „Întârzie puţin, înainte de a spune b”) şi achiziţii postmoderne, cum ar fi critica mediatică (*cf.* poezii gen *ştirile nocturne*: „masacre şi un pumn de orez”, 1964), dar şi deformarea carnavalescă a tragicului contemporan (*Scufundarea Titanicului. O comedie*, 1978), în care fiecare „Cânt” este răsturnat într-o relatare amuzată de inabilităţi şi inadecvări (în „Cântul XII”, de exemplu, când tensiunea atinge deja punctul culminant, se spune: „La o parte, la o parte! Femeile şi copiii întâi!

— Păi, cum aşa? / Păi, we are prepared to go down like gentlemen. / – A, aşa da!”).

Prin urmare, furia nu are sens, la Enzensberger, decât secondată, în mod paradoxal, de răbdare. O furie bine dozată, „exactă”, eliberată doar în momentele-cheie, dar menţinută perpetuu în subteran ca un *legato*

existenţial – de parcă ar fi concepută de Bach, ca partitură pentru clavecin! înţeleasă fie ca autocorecţie, fie ca păstrare a argumentelor peremptorii pentru mai târziu, pentru o mult sperată înfruntare finală, care totuşi – cel mai plauzibil! – nu va veni niciodată, furia este mobilul absolut pentru o nestinsă creativitate. Primul lucru, pentru a te sustrage de la semnul golemic pe care este tentată invariabil receptarea să ţi-l pună pe frunte, este să nu cazi în manierism, să fii un creator proteic.

Enzensberger nu a rămas dator în această privinţă. Specificitatea literaturii lui a fost văzută de mulţi critici tocmai în lipsa oricărei note specifice. Poet, eseist, prozator, dramaturg, autor de piese radiofonice, de librete şi scenarii, de cărţi pentru copii, traducător din mai multe limbi, dar şi, până la un punct, teoretician al literaturii cu „greutate" academică (pentru că a ţinut să-şi dea doctoratul), Enzensberger a iubit mai mult călătoria (pe câteva continente), munca de editură, revistă sau studio radio decât catedra cu gestica sapienţială aferentă. Totuşi, nu şi-a putut reprima întru totul filonul didactic, explicând cititorului, cu aplomb autoexegetic, în antologia de autor *Poezii*. *Cum se scrie o poezie* (1962), tocmai modul în care s-a folosit el, poetul, de notiţe întâmplătoare, de fişe cu sinonime, cum a încercat să înlănţuie un gând poetic de altul etc.

La fel, mizând pe docilitatea specifică vârstei, s-a exersat şi în literatura pentru copii, cu rezultate deloc neglijabile. Mai pretenţioasă decât *Zupp* – povestea unui leu de culoare lila, ai cărui parteneri de joacă sunt pisicile Zapp, Zepp, Zopp şi Zipp, 1959 –, *Aritmofel* (*Carte de dormit cu capulpe ea*, *pentru toţi cei ce se tem de matematică*, 1997) 1 este o sinteză neobişnuită de matematică şi literatură, evocând fascinanta scriitură a unui Lewis Caroll. Lui Robert – un fel de Faust imberb, capricios şi purtând, probabil, proteză de corectat dantura – îi apare în vis insistentul (cum altfel?) diavol al aritmeticii, care-l ademeneşte cu promisiunea de a-l

elibera de coşmarul epistemologic. Douăsprezece nopţi descrie cartea în tot atâtea capitole, nopţi de iniţiere ludică în universul matematicii, în care „funcţiile” sunt nişte covrigi (din moment ce au semnul egal la mijloc…), „rădăcinile” sunt ridichi (pură etimologie!), iar „puterile” sunt sărituri (şi cifrele joacă şotron, nu-i aşa?). Ce-i drept, literatura pentru copii i-a servit lui Enzensberger şi ca pretext pentru critica social-politică. Este cazul romanului *Unde ai fosty Robert*? (1998), în care neajunsurile specifice societăţii actuale sunt tematizate ca circumstanţe ale evadării într-o irealitate cu rol de revelator istoric: mama nu-i acasă (face cursuri serale şi merge la vernisaje); tata nu-i acasă (e plecat, ca de obicei, în delegaţie), aşa că Robert petrece ore în şir în faţa televizorului şi, din cauza unei afecţiuni oculare, este „răpit”, într-una din zile, de unda electromagnetică tocmai în Siberia anului 1956…

La aşa bogăţie tematică, se pune firesc întrebarea: care va fi fost numitorul comun al operei lui Hans Magnus Enzensberger? Poate doar mereu proaspătul nonconformism poetic şi politic, disidenţa cu orice chip, replica dată în răspăr, contrazicerea consensului – aproape că am putea vedea în el un opiniard cu usturimi epiglotice, dacă n-am şti că extraordinar de productivul eseist politic a fost dublat, în permanenţă, de povestitorul jovial şi de poetul dubitativ. Furie şi răbdare!

Furie va fi avut Enzensberger din belşug, ca orice tânăr care pune mâna pe condei. Dar răbdarea avea s-o înveţe din mers, pe măsură ce „încasa” corective din partea colegilor de breaslă sau odată cu inevitabilele dezamăgiri politice. A doua jumătate a anilor ’60 a stat, pentru el, sub semnul comentariului politic participativ, proiectul de „alfabetizare politică a Germaniei” fiindu-i crezul neabjurat nici până azi. Deja în *Politică şi crimă* (1964), Enzensberger încerca analiza derapajelor politicii – însoţită de recomandări profilactice –, plecând de la cazuri concrete (procesul lui Eichmann, dictatura lui Rafael Trujillo etc.), pe care le „renarativiza” după un concept

propriu. Stilul era cel al argumentării demonstrative, foarte aproape de silogismele matematice de care se folosea, de altfel, şi în lirica sa (din teorema lui Godel, de exemplu, avea să facă o poezie!). Reacţiile n-au fost prea blânde. I s-a reproşat un stil excesiv, subiectiv, pe alocuri prolix, iar Hannah Arendt a refuzat chiar să recenzeze cartea, fiindu-i imposibil – zicea ea – să cearnă exprimările sclipitoare de cele ratate. Însuşindu-şi critica, Enzensberger a reluat volumul în 1966, de data aceasta sub titlul *Colportaje politice*, intenţia autoironică şi minimalizatoare fiind făcută, astfel, transparentă. Pe acelaşi ton autoironie a continuat şi cu volumul *Palavre. Reflecţii politice* (1974), în care aduna şase eseuri de „locuri comune", şi *Firimituri politice* (1982). Partea de contribuţie originală redutabilă, din toate aceste eseuri, se referea în special la o posibilă teorie mass-media ca „industrie formatoare de conştiinţe", insistând asupra abuzului mediatic de putere care ar duce la imobilizarea politică represivă a indivizilor. Între timp, Enzensberger lăsase în urmă afinităţile politice stângiste din anii '70, preocuparea pentru utopia socială (*cf.* piesa epic-documentară *Interogatoriul de la Havana*, 1970, ca şi romanul *Scurta vară a anarhiei*, 1972) şi se repliase într-un stil cinic, evocând eseistica unui Jonathan Swift – marele psihagog al cruzimilor societăţii britanice de la acea vreme. Astfel, în volumul *Ah, Europa* (1987), Enzensberger nu ezita să citeze autori fictivi, să inventeze corespondenţi ai marilor jurnale americane, să se lanseze în judecăţi sau prognosticuri voit exagerate, tocmai pentru a disloca discursul politic oficial din truismele lui. Eseurile-reportaj deschideau astfel perspective neobişnuite asupra unor ţări europene: Suedia era văzută ca o „dictatură socială a proletariatului", Italia ca o societate în care lejeritatea mediteraneană făcea din corupţie un garant al guvernabilităţii etc.

În 1993, după ce învăţase atât de bine răbdarea, Enzensberger putea să le-o recomande şi altora: este exact

ceea ce a făcut prin eseul *Despre teroarea consumului*, în care consumul (înţeles aici în dialectica lui: ca economie *vs* risipă) era considerat a fi una dintre formele de teroare contemporană. Designul neobişnuit al cărţii (pliant de cărţi poştale) avea un scop declarat: cumpărătorul va trimite pliantul unui cunoscut, care va afla astfel, în modul cel mai plăcut şi mai paşnic, despre propriile greşeli în materie de consum. Ironia face ca această carte să fie „comandă socială" pură, ea concretizând reacţia autorului la apelul guvernului german către cetăţeni de „a strânge cureaua", pentru a putea implementa reformele economice care se anunţau a fi, imediat după reunificare, urgentissime…

Începând cu anul 2000, când publica eseul *Evanghelia digitala. Profeţi, beneficiari, detractori*, Enzensberger a resimţit din ce în ce mai acut nevoia de generalizare, de abordare a unor perspective globale. Astfel, eseul respectiv era o analiza lucidă a consecinţelor dezvoltării rapide a televiziunii digitale şi a internetului, făcând – în raport cu poziţionarea oamenilor de ştiinţă faţă de ele – distincţia între „evanghelişti" şi „apocaliptici", cei din urmă practicând aceeaşi critică a inovaţiei, veche de când lumea – cu aceleaşi argumente cu care era respins romanul modern în secolul al XVIII-lea –, iar cei dintâi uitând să arate, în nemărginitul lor entuziasm pentru „vestea cea bună", şi dezavantajele sau pericolele legate de internet şi televiziune. Tehnica, observa Enzensberger, este mereu cu câţiva paşi înaintea teoriei, ceea ce duce, invariabil, la neglijarea efectelor ei negative. În ce priveşte internetul, eseistul nu putea să nu observe acumularea de „deşeuri informatice", dată fiind nelimitata libertate bloggistică, în strânsă legătură cu afirmarea „drepturilor electronice ale omului" Aşa încât, am putea conchide noi, furia notaţiei cu orice preţ denotă nerăbdarea gândirii.

Nici eseul de faţă, despre „perdantul radical", nu părăseşte aceste două jaloane ale discursului eseistic. Enzensberger nu-şi refuză dreptul principial de a lua poziţie împotriva terorismului islamic. Instinctiv, el trebuie

să dea expresie furiei şi contestă vehement barbaria, dar are măcar – spre deosebire de mulţi comentatori care trimit

Islamul, din două întorsături de frază, la groapa de gunoi a istoriei – răbdarea de a o înţelege. Ies astfel la iveală similitudini interesante între atentatorii sinucigaşi îndoctrinaţi de Islam şi minţile rătăcite de studenţi de prin colegiile americane. În cele din urmă, acest eseu nu este decât formula concentrată a tipologiei stilistic-discursive pe care o pomeneam la început, o tipologie relativ recentă – la scară istorică – în elita intelectuală germană, dar poate şi cea mai responsabilă: a avea răbdare este tocmai proba inatacabilă că furia nu este un capriciu de moment.

Gabriel H. Decuble

Cei care aduc groaza

Eseu despre perdantul radical

Nu totul trebuie înţeles, dar o încercare nu poate să strice.

R.K.

I

Este greu să vorbeşti despre perdant, dar este stupid să păstrezi tăcerea în privinţa lui. Stupid, întrucât nu poate exista un câştigător definitiv şi fiecare dintre noi – grandomanul Bonaparte, la fel ca ultimul cerşetor pe străzile Calcuttei – are parte de acelaşi sfârşit. Greu, deoarece este prea facil să te mulţumeşti cu această banalitate metafizică. Căci astfel se ratează tocmai dimensiunea brizantă a problemei, adică cea politică.

În loc să citească în miile de chipuri ale perdantului, sociologii rămân la statisticile lor: valoare medie, abatere standard, repartiţie normală. Arareori le trece prin minte că ar putea să facă parte ei înşişi dintre perdanţi. Definiţiile lor se aseamănă cu ce se întâmplă când zgândăreşti o rană: după aceea, mâncărimea şi durerea sunt mai mari decât la început, cum spune Samuel Butler. Cert este numai că, la modul în care s-a organizat omenirea – „capitalism”, „concurenţă”, „imperiu”,

„globalizare” –, numărul perdanţilor nu doar creşte zi de zi; ca în orice mulţime mare, se ajunge curând la fracţionare; într-un proces haotic şi netransparent, cetele celor doborâţi, ale învinşilor, ale victimelor se despart una de alta. Poate că ratatul se împacă cu soarta sa şi se lasă în voia resemnării, victima cere dreptate, iar învinsul se pregăteşte pentru runda următoare. Însă perdantul radical se izolează, devine invizibil, îşi păzeşte fantasma, îşi adună energia şi aşteaptă să-i vină clipa.

Poate că merită să aruncăm o privire fugară asupra antipodului său: câştigătorul radical. Şi el este un produs al aşa-zisei globalizări şi, deşi nu poate exista o simetrie între cele două grupuri, acestea împărtăşesc câteva caracteristici. La rândul său, economicul „Master of the Universe”, care îşi depăşeşte toţi predecesorii în putere şi bogăţie, socialmente complet izolat, de regulă bântuit de fantasme, şi-a pierdut simţul realităţii, fie şi numai din motive de securitate, şi se simte neînţeles şi ameninţat.

Dar cu categoriile analizei de clasă nu putem surprinde contradicţiile ce au loc aici. Cine se limitează la criteriile obiective, materiale, la indicii economiştilor şi la constatările copleşitoare ale empiriştilor, nu va înţelege nimic din adevărata dramă a perdantului radical. Aproape întotdeauna este vorba despre un bărbat. A numi pricinile acestui fapt poate părea banal, dar nu este inutil. Aceluia care îşi arogă o superioritate ce era de la sine înţeleasă în trecut şi care nu s-a împăcat cu faptul că epoca acestui primat a trecut îi va fi extrem de greu să admită pierderea puterii sale. (Cu destul de puţin timp în urmă, în căminele germane exista încă un „cap al familiei”.) Din toate aceste motive, un bărbat care se percepe ca perdant radical cade de la o înălţime care, unei femei, îi este mai degrabă străină.

Pe de altă parte, părerile celorlalţi despre el, fie ei concurenţi sau fraţi de clan, experţi sau vecini, colegi de şcoală, şefi, duşmani sau prieteni, dar mai ales soţia, nu sunt de ajuns pentru ca perdantul să se radicalizeze. El

trebuie să contribuie cu partea sa; el trebuie să-şi spună: Sunt un perdant şi nimic altceva. Cât timp nu are această convingere, poate să-i meargă prost, poate să fie sărac, neputincios, să cunoască mizeria şi înfrângerea; dar transformarea într-un perdant radical se petrece abia când el îşi însuşeşte verdictul celorlalţi, pe care îi consideră câştigători. Abia atunci „o ia razna”.

II

Nimeni nu se interesează de bunăvoie de perdantul radical. Faptul se bazează pe reciprocitate. Căci el nu loveşte în jur cât timp este singur – şi este foarte singur; el nu atrage atenţia – s-ar zice că e mut, că dormitează. Dar atunci când se face observat şi este trecut în acte, el declanşează o iritare care nu e departe de spaimă. Căci simpla sa existenţă le aminteşte celorlalţi cât de puţin ar lipsi pentru ca şi ei să aibă aceeaşi soartă. Poate că perdantului nu i s-ar refuza ajutorul, numai să se dea odată bătut. Dar el nu se gândeşte la asta şi nu arată ca şi cum s-ar lăsa ajutat.

Perdantul serveşte multor profesii ca obiect de studiu şi temei de existenţă. Psihologi sociali, asistenţi sociali, specialişti în politică socială, criminologi, terapeuţi şi alţii, care nu se privesc ca făcând parte dintre perdanţi, ar fi fără el şomeri. Dar, cu toată bunăvoinţa, clientul rămâne opac în ochii lor. Empatia lor se loveşte de graniţe profesionale bine definite. Cel puţin, ei ştiu că perdantul radical este greu de abordat şi, în fond, imprevizibil. A-l identifica, dintre sutele care se perindă prin cancelariile şi cabinetele lor medicale, pe acela care e gata să facă ultimul pas este o sarcină care îi depăşeşte. Pesemne, ei simt că n-au în faţă un simplu caz social care ar putea fi îndreptat pe cale administrativă. Fiindcă perdantul ştie el ce ştie. Asta e partea cea mai rea. El tace şi aşteaptă. Şi nu poţi să-ţi dai seama de acest lucru. Tocmai de aceea este temut. Această teamă are o vechime istorică apreciabilă, dar astăzi este mai îndreptăţită ca oricând. Oricine dispune de un crâmpei de putere socială presimte uneori

câte ceva din uriaşa energie distructivă ascunsă în perdantul radical, ce nu poate fi înfrânată prin nicio măsură, oricât de bună ar fi ea, oricât de serioase ar fi intenţiile care stau la baza ei.

În orice moment el poate exploda. Singura soluţie pe care şi-o poate imagina la problema sa este exacerbarea răului de care suferă. În fiecare săptămână este prezentat în ziar tatăl de familie care şi-a ucis întâi soţia, apoi cei doi copii şi şi-a curmat la urmă viaţa. De neconceput! Pe pagina locală scrie: *O tragedie familială*. Sau altul se baricadează pe neaşteptate în locuinţa sa, luându-l ostatic pe cel care i-a închiriat-o şi care îşi cerea banii. Când soseşte în sfârşit poliţia, trage în jurul său la întâmplare.

Amoc, se spune atunci – un cuvânt preluat din limba malaeziană. Mai ucide un funcţionar, înainte să se prăbuşească el însuşi în ploaia de gloanţe. Prilejul care declanşează explozia este, de cele mai multe ori, complet insignifiant. Căci agresorul este extrem de sensibil în ce priveşte emoţiile sale. Pentru a-l ofensa, ajunge o privire sau o glumă. El nu e capabil să ţină seama de sentimentele altora, dar cele proprii îi sunt sfinte. Un bombănit din partea soţiei, muzica prea tare din vecini, o ceartă la cârciumă ori banca a anulat creditul. Observaţia batjocoritoare a unui superior este de ajuns, şi omul se urcă pe un turn şi ocheşte tot ce se mişcă în faţa supermarketului, nu cu toate că, ci pentru că masacrul va accelera propriul sfârşit. Oare de unde are pistolul automat? În sfârşit, perdantul radical – poate e un tată de familie la şaizeci de ani sau, poate, n-are decât cincisprezece ani şi suferă de pe urma coşurilor – este stăpân peste viaţă şi moarte. Apoi, după cum formulează prezentatorul de ştiri, „îşi face singur felul” şi anchetatorii trec la treabă. Ei reţin câteva casete video, nişte însemnări de jurnal confuze. Părinţii, vecinii, profesorii nu au observat nimic. Desigur, câteva note proaste, o fire mai retrasă; băiatul n-a vorbit prea mult. Dar aceasta nu este un motiv să împuşti o duzină din colegi.

Experţii îşi prezintă evaluările. Critica culturală îşi scoate la iveală argumentele. Termenul de discuţie a valorilor nu are voie să lipsească. Investigarea cauzelor nu duce nicăieri. Politicienii îşi exprimă consternarea. Se ajunge după la convingerea că este vorba de un caz izolat.

Este corect pentru că toţi aceşti făptaşi sunt persoane izolate, care nu au găsit o cale de acces spre un colectiv. Este fals pentru că, în mod evident, există tot mai multe asemenea cazuri izolate. Faptul că ele se înmulţesc ne permite să conchidem că există tot mai mulţi perdanţi radicali. Pricina se află în aşa-zisele „condiţii” Cuvântul se poate referi la fel de bine la piaţa mondială, la un regulament de examene sau la o companie de asigurări care nu vrea să plătească.

III

Dar poate că cine vrea să-l înţeleagă pe perdantul radical ar trebui să pornească de mai departe. Progresul nu a înlăturat mizeria oamenilor, dar a transformat-o în mod considerabil. În ultimele două sute de ani, societăţile mai eficiente şi-au câştigat drepturi, aşteptări şi pretenţii noi. Ele s-au debarasat de reprezentarea unui destin implacabil; au pus noţiuni precum „demnitatea omului” şi „drepturile omului” pe ordinea de zi; au democratizat lupta pentru recunoaştere şi au deşteptat aşteptări de egalitate pe care nu le pot îndeplini; şi, totodată, au avut grijă ca inegalitatea să fie demonstrată tuturor locuitorilor planetei timp de 24 de ore pe zi pe toate canalele de televiziune. De aceea, orice progres a făcut ca oamenii să fie mai lesne de decepţionat.

„Unde progresele culturale au cu adevărat succes şi elimină, într-adevăr, metehne, trezesc arareori entuziasm”, observă filosoful. „Mai degrabă, ele devin de la sine înţelese, iar atenţia se concentrează asupra metehnelor rămase. Aici acţionează legea penetranţei crescânde a resturilor. Cu cât dispar din realitate mai multe aspecte negative, cu atât mai supărătoare devin aspectele negative

rămase, tocmai pentru că se diminuează.”[1]

Odo Marquard atenuează lucrurile, fiindcă aici nu este vorba de supărare, ci de furie ucigaşă. Ceea ce îl preocupă în mod obsesiv pe perdantul radical este o comparaţie care iese în orice clipă în defavoarea sa. Întrucât dorinţa de recunoaştere nu cunoaşte, în principiu, nicio limită, pragul durerii scade în mod inevitabil şi sfidările devin tot mai insuportabile. Iritabilitatea perdantului creşte cu fiecare ameliorare pe care o observă la alţii. Măsura nu e dată niciodată de cei ce o duc mai prost ca el. În ochii lui, nu aceştia sunt cei care sunt jigniţi, umiliţi şi înjosiţi neîncetat, ci mereu numai el, perdantul radical.

Întrebarea de ce stau lucrurile aşa îi sporeşte chinurile. Pentru că pricina nu poate să fie la el însuşi. Asta este de neconceput. De aceea, trebuie să găsească vinovaţi care sunt răspunzători pentru soarta sa.

IV

Dar cine sunt aceşti agresori atotputernici şi anonimi? Răspunsul la această întrebare sfredelitoare întrece puterile individului izolat, care nu poate pune temei decât pe sine. Dacă nu îi vine în ajutor un program ideologic, proiecţia nu găseşte o ţintă socială. Ea o caută şi o găseşte în cadrul mai apropiat: superiorul nedrept, soţia îndărătnică, copiii gălăgioşi, vecinul hain, colegul intrigant, organele inflexibile, medicul care îi refuză adeverinţa, profesorul care îi dă note proaste.

Dar poate că este vorba şi de maşinaţiile unui duşman invizibil, anonim? Atunci perdantul n-ar trebui să se bizuiască pe experienţa proprie; ar putea recurge la ceea ce a auzit pe ici şi colo. Celor mai puţini le este dat să născocească o fantasmă utilizabilă pentru scopurile lor. Din acest motiv, perdantul urmează, de obicei, materialul care circulă în societate. Forţele ameninţătoare care au pus ochii pe el nu sunt greu de localizat. De regulă este

1 Odo Marquard, Philosophie des Stattdessen, Reclam, Stuttgart, 2001, p. 37.

vorba de străini, servicii secrete, comunişti, americani, mari concerne, politicieni, necredincioşi. Aproape totdeauna sunt incluşi şi evreii.

O asemenea proiecţie are capacitatea de a-l uşura pe perdant pentru o vreme, dar nu-l poate linişti cu adevărat. Pe termen lung este greu să te afirmi în faţa unei lumi ostile, şi niciodată nu poate fi eliminată complet bănuiala că ar putea exista o explicaţie mai simplă: anume că pricina se găseşte la el, că individul umilit poartă vina propriei umiliri, că nici n-a meritat respectul pe care îl revendică şi viaţa lui nu are nicio valoare. Psihologii numesc această idee „identificarea cu agresorul”. Dar la ce folosesc astfel de neologisme? Ele nu spun nimic perdantului. Dar dacă viaţa lui nu mai are nicio valoare, cum să-i pese de viaţa altora?

„Pricina e la mine”. – „Ceilalţi sunt de vină”. Cele două momente nu se exclud. Dimpotrivă, se potenţează reciproc după modelul cercului vicios, din care perdantul radical nu se poate smulge prin nicio reflecţie. Din acest cerc vicios îşi trage el puterea inimaginabilă.

Singura ieşire din dilemă este fuziunea dintre distrugere şi autodistrugere, dintre agresiune şi autoagresiune. Pe de o parte, perdantul trăieşte, în momentul exploziei sale, un sentiment unic de putere. Actul său îi dă posibilitatea să triumfe asupra altora, prin faptul că îi nimiceşte. Pe de altă parte, el ia în considerare reversul acestui sentiment de putere, adică bănuiala că viaţa sa ar putea fi lipsită de valoare, prin faptul că îi pune capăt.

La acestea se mai adaugă un bonus: lumea exterioară, care n-a vrut niciodată să ştie de el, îl bagă în seamă îndată ce pune mâna pe armă. Mass-media au grijă să aibă parte de o publicitate fabuloasă, fie şi numai pentru 24 de ore. Televiziunea devine propagandistul faptei sale şi încurajează, prin aceasta, potenţialii imitatori. Cum s-a văzut mai ales în Statele Unite ale Americii, acest lucru reprezintă, uneori, o tentaţie aproape

irezistibilă pentru minori.

V

Pentru simţul comun, logica perdantului radical este de neînţeles. El ia ca mărturie instinctul de conservare, ca şi cum acesta ar fi un fapt al naturii de la sine înţeles şi incontestabil. În realitate, este vorba de o reprezentare fragilă, variabilă din punct de vedere istoric. Ce-i drept, vechii greci vorbesc deja despre instinctul de conservare. Stoicii spuneau că fiecare animal şi fiecare om ar fi plămădiţi în aşa fel încât să întreprindă, chiar de la naştere, orice le stă în putinţă pentru a se conserva. Iar la Spinoza conceptul joacă un rol central. El vorbeşte de *conatus* şi înţelege prin aceasta o forţă cuprinsă în absolut orice fiinţă vie. Citindu-l pe Kant, aflăm însă altceva. După el, în joc se află mai degrabă un postulat etic, şi nu instinctul pur: „Prima datorie a omului faţă de sine, în calitatea sa animală, este conservarea de sine în natura sa animalică”[2]. Iar Lichtenberg conchide de aici: „Ce sărman e omul dacă trebuie să facă totul singur; înseamnă să-i ceri o minune, dacă pretinzi de la el conservarea propriei fiinţe”[3]. – „Şi mereu am constatat la mine că un om, la care simţul de conservare a slăbit în aşa măsură încât poate fi lesne înfrânt, s-ar putea sinucide fără să fie vinovat”[4]. Abia în secolul al XIX-lea datoria s-a transformat într-un fapt ştiinţific indiscutabil. Puţini au fost aceia care au privit lucrurile altfel: „Fiziologii ar trebui să se ferească să instituie instinctul de conservare ca instinct cardinal al unei fiinţe organice”[5]. Dar obiecţia lui Nietzsche a rămas fără ecou la cei ce preferă să supravieţuiască.

Dincolo de istoria conceptului, omenirea nu pare să fi luat niciodată în considerare că propria viaţă ar trebui să

2 Immanuel Kant, apud Jacob şi Wilhelm Grimm, Deutsches Wörterbuch, vol. 16, coloana 468.

3 Georg Christoph Lichtenberg, Schrifien und Briefe I, Hanser, Mtinchen, 1968, J 338.

4 Ibidem, A 126.

5 Friedrich Nietzsche, Jenseits von Gut und Bose, 13.

treacă drept bunul suprem. Toate religiile timpurii puneau jertfa omenească la loc de cinste; mai târziu, martirii erau veneraţi. (Potrivit maximei fatale a lui Blaise Pascal, n-ar trebui să se dea credinţă „decât martorilor care se lasă ucişi”.) În majoritatea culturilor, datorită dispreţului faţă de moarte, eroii au dobândit faimă şi onoare. Până la bătăliile materiale din Primul Război Mondial, elevii liceelor clasice aveau de învăţat pe dinafară rău famatul vers din Horaţiu, după care ar fi dulce şi glorios să mori pentru patrie. Alţii afirmau că practicarea navigaţiei este necesară, nu şi să trăieşti, şi încă în timpul Războiului Rece existau oameni care strigau: „Mai bine mort decât roşu” Iar în condiţii întru totul civile, ce ar trebui să credem despre echilibrişti pe sârmă, practicanţi ai sporturilor extreme, automobilişti, cercetători polari şi alţi candidaţi la suicid?

În mod vădit, instinctul de conservare nu are o însemnătate atât de mare. Pentru aceasta pledează şi predilecţia remarcabilă a speciei pentru sinucidere, care depăşeşte hotarele culturilor şi epocilor. Niciun tabu şi nicio ameninţare cu pedeapsa n-au putut împiedica oamenii să-şi ia viaţa. Nu există o măsură cantitativă pentru această înclinaţie. Orice încercare de a o cuprinde cu metode statistice eşuează în faţa colosalei cifre obscure.

Sigmund Freud a încercat să clarifice problema pe cale teoretică, dezvoltând, pe o bază empirică fluctuantă, conceptul pulsiunii thanatice. Ipoteza lui Freud se exprimă mai limpede în vechiul raţionament după care pot exista situaţii în care omul preferă un sfârşit cu spaimă unei spaime – reale sau imaginate – fără de sfârşit.

VI

Însă ce se întâmplă când perdantul radical îşi depăşeşte izolarea, când ajunge să socializeze şi găseşte un sălaş al perdanţilor, de la care aşteaptă nu numai înţelegere, ci şi recunoaştere, un colectiv format din oameni de o seamă cu el, care-l primeşte cu braţele deschise şi are nevoie de el?

Atunci energia distructivă ascunsă în el se amplifică până la totala lipsă de scrupule. Se formează un amalgam de tragere spre moarte şi grandomanie, iar un sentiment catastrofal al omnipotenţei îl izbăveşte din neputinţa sa.

Dar pentru aceasta e nevoie de un soi de fitil ideologic, care îl face pe perdantul radical să explodeze. După cum a arătat istoria, asemenea oferte n-au lipsit niciodată. Fondul chestiunii contează cel mai puţin. Indiferent dacă este vorba de doctrine religioase sau politice, de dogme naţionaliste, comuniste sau rasiste, orice fel de sectarism, oricât de obtuz ar fi, este în stare să mobilizeze energia latentă a perdantului radical.

Acest lucru nu e valabil doar pentru pedestrime, ci şi pentru trăgătorul de sfori, a cărui putere de atracţie rezidă în faptul că se defineşte pe sine ca perdant obsesiv. Adepţii săi se recunosc tocmai în trăsăturile sale paranoide. Pe bună dreptate i se atribuie un calcul cinic, fiindcă, în mod evident, el îşi dispreţuieşte susţinătorii, deoarece îi înţelege prea bine: el ştie că aceştia sunt nişte perdanţi şi, drept urmare, socoteşte că n-au nicio valoare. După cum ştia Elias Canetti încă în urmă cu jumătate de secol, el savurează ideea că, pe cât se poate, toţi ceilalţi, inclusiv adepţii săi, vor fi duşi la moarte, înainte ca el însuşi să fie spânzurat sau să ardă în buncărul său.

În acest punct ne revine în memorie, alături de multe alte exemple din istorie, proiectul naţional-socialist din Germania. La sfârşitul Republicii de la Weimar, sectoare largi ale populaţiei se vedeau ca perdanţi. Datele obiective arată limpede acest lucru. Dar criza economică şi şomajul n-ar fi fost, probabil, de ajuns pentru a-l propulsa pe Hitler la putere. Pentru aceasta a fost nevoie de o propagandă ce viza factorul subiectiv: ofensa narcisistă adusă prin înfrângerea din 1918 şi prin Tratatul de la Versailles. Majoritatea germanilor căutau vina la alţii. Învingătorii de atunci, „conspiraţia mondială capitalist-bolşevică”, şi mai ales eternul ţap ispăşitor, evreimea, au constituit ţintele proiecţiei. Senzaţia chinuitoare de a apărea ca perdanţi n-a

putut fi compensată decât prin goana înainte în megalomanie. În minţile naţional-socialiştilor bântuia, din capul locului, fantasma dominaţiei mondiale. Astfel, ţelurile lor nu cunoşteau limite şi nu puteau fi supuse negocierii; în acest sens, ele nu erau doar ireale, ci şi nepolitice. Nicio privire pe hartă nu i-au putut convinge pe Hider şi părtaşii săi de faptul că lupta unei ţări din Europa de mijloc împotriva restului lumii era lipsită de şanse. Perdantul radical nu cunoaşte vreo soluţionare a conflictului sau vreun compromis ce l-ar putea implica într-o împletitură normală de interese şi i-ar domoli energia distructivă. Cu cât este proiectul său mai lipsit de perspective, cu atât mai fanatic se agaţă de acesta. Este îndreptăţită presupunerea că Hider şi complicii săi nu urmăreau să învingă, ci să radicalizeze şi să eternizeze propriul statut de perdant. Ce-i drept, furia acumulată s-a descărcat într-un război de nimicire fără precedent, purtat împotriva tuturor acelora pe care-i făceau răspunzători de propriile înfrângeri – primul obiectiv a fost nimicirea evreilor şi a adversarilor din 1919 –, dar le era străină intenţia de a-i menaja pe germani. Scopul lor propriu-zis nu era victoria, ci decimarea, scufundarea, suicidul colectiv, sfârşitul plin de spaimă. Nu există altă explicaţie pentru faptul că germanii au luptat în al Doilea Război Mondial până la ultima dărâmătură din Berlin. Însuşi Hitler a confirmat această constatare, spunând că poporul german n-a meritat să supravieţuiască. Cu sacrificii înspăimântătoare a obţinut ceea ce voia: a pierdut. Însă evreii, polonezii, ruşii, germanii şi toţi ceilalţi există în continuare.

VII

Dar nici pendantul radical n-a dispărut. El este, mai departe, printre noi. E un lucru inevitabil. Pe toate continentele se află forţe de conducere care îi urează bun-venit, numai că astăzi aceşti actori sunt rar oameni de stat. Şi în acest domeniu privatizarea a făcut mari progrese. Cu toate că guvernele dispun în continuare de cel mai mare

potenţial de exterminare, criminalitatea statală tradiţională a intrat în defensivă.

Foarte puţine colective de perdanţi sunt active pe scară mondială, deşi pot conta pe afluxuri de bani şi livrări de armament mânuite pe plan internaţional. În schimb, există o puzderie de grupări care privatizează războiul şi ai căror şefi poartă numele de *warlords* sau conducători de gherilă. Miliţiile şi bandele lor paramilitare autoproclamate obişnuiesc să se împodobească cu titlul unei organizaţii de eliberare sau cu alte atribute revoluţionare. Uneori mass-media îi numesc „rebeli”, un eufemism care, probabil, îi măguleşte. „Sendero

Luminoso”, MLC, RCD, SPLA, ELA, LTTE, LRA, FNL, IRA, LIT, KACH, DHKP, FSLN, UVF, JKLF, ELN, AUC, FARC, PLF, GSPC, MILF, NPA, PKK, MODEL, JI, NPA, CPNML, UDA, GIA, RUF, LVF, SNM, ETA, NLA, PLPF, SPM, LET, ONLF, SSDF, PLJ, JEM, SLA, ANO, SPLINA, RAF, AUM, PGA, ADF, IBDA, ULFA, PLFM, ULFBV, ISYF, LURD, KLO, UPDS, NLFT, ATTF[6] – „dreapta” sau „stânga”, toate de aceeaşi teapă. Majoritatea acestor cete înarmate îşi asigură bugetul prin jaf, extorcare şi comerţ cu droguri. Se denumesc „armate”, se fălesc cu brigăzi şi comandouri, caută să se profileze pe comunicate birocratice şi revendicări arogante şi se dau drept reprezentanţi ai unor mase oarecare. În calitate de perdanţi radicali, ei sunt convinşi de insignifianţa propriei existenţe, prin urmare, şi viaţa tuturor celorlalţi le este indiferentă. Nu ţin seama în

6 „Sendero Luminoso“ (în românește „Calea Luminoasă“) este o organizaţie peruană maoistă apărută la sfârşitul anilor 1960, responsabilă de moartea a mii de oameni. Siglele următoare sunt abrevierile unor grupări de pe tot mapamondul: Mişcarea pentru Eliberare din Congo (MLC), Adunarea Congoleză pentru Democraţie (ACD), Armata Sudaneză pentru Eliberarea Poporului (SPLA), Lupta Populară Revoluţionară (ELA, Grecia), Tigrii Liberatori din Tamil Eelam (LTTE, Sri Lanka), Armata de Rezistenţă a Domnului (LRA, Uganda), Frontul Naţional pentru Eliberarea Vietnamului de Sud (FNL), Armata Republicană Irlandeză (IRA), Lashkar-e-Toiba (LIT, translitérât din urdu: „Armata Celor Puri“), KACH (în ebraică: „Aşa!“), Partidul Revoluţionar pentru Eliberarea Poporului (DHKP, Turcia) etc. (n. tr.).

niciun fel de supravieţuirea altora, indiferent că este vorba de duşmanii lor, de susţinătorii lor sau de persoane neutre. Răpesc şi ucid cu predilecţie oameni care încearcă să atenueze mizeria regiunii terorizate de ei, împuşcă medicii şi ajutoarele şi prefac în cenuşă ultima clinică care mai dispune în acel loc de un pat şi un bisturiu; căci le este greu să distingă între mutilare şi automutilare.

Niciuna dintre aceste hoarde n-a putut ţine însă pasul cu globalizarea. În măsura în care este vorba de exploatarea ideologică a unor conflicte naţionale sau etnice, aceasta este în natura lucrurilor. Dar, odată cu prăbuşirea Uniunii Sovietice, şi grupările care se revendică de la tradiţia internaţionalismului au pierdut sprijinul propagandistic şi logistic al unei superputeri. Sub presiunea capitalului ce operează pe tot globul, ele au renunţat la fanteziile de a cuceri lumea şi se mărginesc să apere interesele clientelei lor locale.

VIII

De atunci nu mai există decât o singură mişcare dispusă la violenţă care are capacitatea de a acţiona pe scară globală. Aceasta este islamismul. El urmăreşte proiectul de mare amploare de a capta energia unei mari religii, care este, cu ai săi 1, 3 miliarde de credincioşi, în continuare plină de vitalitate şi, pe deasupra, se extinde pe toate continentele, fie şi numai din raţiuni demografice. Deşi această *ummah*[7] e plină de dezbinări interne şi e zdruncinată de conflicte naţionale şi sociale, ideologia islamismului reprezintă un mijloc ideal de mobilizare a perdanţilor radicali, în măsura în care izbuteşte să amalgameze resorturi religioase, politice şi sociale.

Modelul de organizare a acestei mişcări promite, de asemenea, succese. Ea şi-a luat rămas bun de la centralismul strict al bandelor din trecut şi a înlocuit comitetul central atotştiutor şi atotputernic cu o reţea

7 Termenul de ummah desemnează comunitatea musulmană internaţională. Comunitatea priveşte deopotrivă viaţa religioasă, politică, socială şi culturală şi înglobează toţi musulmanii de pe glob, indiferent de frontiere (n. tr.).

flexibilă: o inovaţie extrem de originală, care este la înălţimea epocii.

Altminteri, ea obişnuieşte să se servească din arsenalul predecesorilor săi. Adeseori se trece cu vederea că terorismul modern este o invenţie europeană din secolul al XIX-lea. Pionierii săi cei mai de seamă provin din Rusia ţaristă, dar terorismul are o tradiţie îndelungată şi în Europa apuseană. În vremurile mai noi, mai ales teroarea provocată de stânga radicală în anii ’60 şi 70 a avut darul de a inspira. Islamiştii îi datorează numeroase tehnici şi simboluri. Stilul anunţurilor, folosirea înregistrărilor video, semnificaţia emblematică a kalaşnikovului, chiar şi mimica, gestica şi costumaţia arată cât de mult au învăţat islamiştii de la aceste modele apusene. Altfel, toate mijloacele tehnice ale terorii, de la explozibil la telefonia prin satelit, de la avion la camera TV, provin din Apus.

La fel ca şi precursorii lor europeni, războinicii islamişti sunt fixaţi pe câteva autorităţi canonice, deloc numeroase. Coranul ia locul lui Marx, Lenin şi Mao, iar în locul lui Gramsci este invocat Sayed Koth.[8] Subiectul revoluţionar nu mai este proletariatul internaţional, ci *ummah*, iar avangarda şi reprezentantul autoproclamat al maselor nu mai este Partidul, ci reţeaua conspirativă foarte ramificată a războinicilor islamişti. Ce-i drept, mişcarea are posibilitatea de a recurge la forme retorice mai vechi, care pot părea celor din afară pompoase şi îngâmfate, dar ea datorează multe dintre ideile ei fixe duşmanului comunist: istoria urmează legi de fier, victoria e inevitabilă; este omniprezentă preocuparea de a demasca deviaţionişti şi trădători, care sunt copleşiţi, într-o bună tradiţie leninistă, cu injurii rituale.

Nici lista adversarilor preferaţi nu oferă surprize: America, Apusul decadent, capitalul internaţional, sionismul. Ea este întregită de necredincioşi, adică de cei 5, 2 miliarde de oameni rămaşi. Se adaugă musulmanii

8 Oliver Roy, Globalized Islam: The Search for a new Ummah, Hurst, Londra, 2004.

renegaţi, care pot fi găsiţi, la alegere, printre şiiţi, ibadiţi, alawiţi, yazidis, zaydiţi, ahmadiyya, hanafiţi, druizi, sufiţi, charidjiţi, ismailiţi şi alte direcţii de credinţă.

Pe cât se prezintă islamiştii drept gardieni ai tradiţiei, pe atât sunt ei făpturi ale lumii globalizate pe care o combat. Nu numai în ceea ce priveşte tehnica, ci şi în înţelegerea lor mediatică ei îşi întrec cu mult predecesorii. E adevărat că şi în secolul al XIX-lea apostolii terorii s-au bizuit pe „propaganda prin faptă", dar ei nu s-au bucurat de atenţia mondială pe care a dobândit-o o grupare nebuloasă ca Al-Qaida. Instruită prin televiziune, tehnică de calculator, internet şi reclamă, teroarea islamistă beneficiază de rate de audienţă mai înalte decât orice campionat mondial de fotbal. Ea înscenează măcelurile de care este obsedată ca un vrednic elev al Hollywood-ului, după pilda peliculei apocaliptice, a filmului *splatter* şi a thrillerului SE Şi aici se arată dependenţa de Apusul detestat. *La Société du spectacle,* aşa cum au descris-o odinioară situaţioniştii*, revine în producţiile sale mediatice.[910]

IX

Poetul musulman Hussain Hâlî, originar din India, a deplâns, încă din 1879, în vestita sa epopee în versuri *Fluxul şi refluxul Islamului* criza civilizaţiei arabe:

Istoricii care fac astăzi cercetări şi dispun de metode ştiinţifice grozave, care sondează arhivele lumii şi explorează suprafaţa pământului – arabii i-au înflăcărat şi îmbărbătat, de la arabi au deprins umbletul sprinten.

9* Societatea spectacolului. Comentarii la societatea spectacolului (disponibilă în traducere românească: Est, Bucureşti, 2001, trad, de Ciprian Mihali şi Radu Stoenescu) este opera de căpătâi a artistului şi teoreticianului francez Guy Debord (1931-1994), unul dintre fondatorii grupului Internaţionala Situaţionistă. Cartea argumentează că realitatea devine invizibilă într-un univers aparent, construit din reclamă, propagandă şi clişee, iar imaginea ia locul vieţii sociale autentice (n. tr.).

10 Faisal Acuji, Landscapes of the Jihad: Militancyy Morality and Modernity, Ithaca, N.Y., Cornell University Press, 2005.

Pe scurt, orişice artă are de-a face cu religia şi statul, ştiinţa naturii, teologia, matematica, filosofia, medicina şi chimia, geometria şi astronomia, politică, comerţ, arhitectură, agricultură – oriunde-aţi răscoli după ei, veţi da de urmele lor.

E drept că-i zdrobită grădina arabilor, dar încă mai cântă o lume pe-arabi, ploaia arabilor pe toate le-a înverzit, harul arabilor a coborât la toţi oamenii.

Acele popoare care sunt azi a lumii mândrie arabilor pururea le vor rămâne datoare. […]

Vază n-avem printre popoarey nici greutate-n şedinţe, nu-i încredere unii în alţii, unitate în faţa străinilor, ci amorţeală în temperamente, înfumurare în creiere, josnicie în fantezie, oroare de orice virtute, duşmănia-i ascunsă, prietenia la vedere purtată, socotită-i smerenia, cumpănită-i flatarea.

Nu suntem funcţionari demni de încredere, nici mândri în faţa curtenilor, nu meritǎm preţuire în ştiinţe, nici nu strălucim în meşteşug şi industrie.[11]

Din vremea acestui poet situaţia societăţilor arabe nu s-a îmbunătăţit nicidecum. Faptul este demonstrat de una dintre cele mai cuprinzătoare analize întreprinse vreodată pe această temă, anume *Arab Human Development Report*, un studiu adesea citat, dar arareori îmbrăţişat, care a fost întocmit între 2002 şi 2004 la însărcinarea Organizaţiei Naţiunilor Unite.[12] Este remarcabil că autorii acestui text sunt specialişti arabi, în frunte cu sociologul egiptean Nader Fergany. Aşadar, nu este vorba de o perspectivă exterioară apuseană, ci de o lucrare autocritică de mare curaj, chiar dacă dimensiunea religioasă a problemei este

11 Apud: Der Islam in der Gegenwart, eds. Werner Ende şi Udo Steinbach, ediţia a 3-a, Beck, Mtinchen, 1991, pp. 399 şi urm. [în lipsa unei transpuneri româneşti după originalul arab, traducerea s-a făcut după versiunea germană; n. tr.]

12 2002: Freedoniy education and women s empowerment, 2003: Knowledge deficit; 2004: Governance and misgover- nance. Versiunea englezească a raportului este disponibilă pe Internet la adresa <www.palestineremembered.com/ Acre/Articles/Story1346.html>.

tratată cu multă precauţie, lucru de înţeles având în vedere climatul de opinii ce domneşte în lumea islamică. Obiectul cercetării îl constituie cele 22 de state membre ale Ligii Arabe, însumând 280 de milioane de locuitori. Bineînţeles că acest raport amplu nu poate fi prezentat aici în detaliu. În centrul său stă aşa-numitul *Human Devebpment Index*, care ia în calcul parametri ca speranţa de viaţă, educaţia şcolară, venitul pe cap de locuitor şi nivelul de alfabetizare. Patru probleme sunt examinate cu deosebită atenţie: care este situaţia în ce priveşte libertatea politică, dezvoltarea economică, educaţia şi cunoştinţele, precum şi poziţia femeii? în toate aceste domenii, raportul constată deficite grave – o concluzie sprijinită de o mulţime de date statistice. În privinţa libertăţii politice, statele arabe se află pe ultimul loc dintre toate regiunile globului, fiind devansate până şi de Africa neagră. Lucrurile nu stau mult mai bine în domeniul economic. Chiar dacă se iau în considerare veniturile uriaşe obţinute din petrol, ţările arabe se află pe penultimul loc; doar în Africa situaţia este şi mai sumbră. Pentru cercetare şi dezvoltare, statele arabe cheltuiesc numai 0,2 % din produsul social brut, ceea ce înseamnă o şeptime din media pe plan mondial. Înapoierea în ceea ce priveşte transmiterea cunoştinţelor este, şi ea, caracteristică. Cifra cărţilor tipărite în lumea arabă se situează la 0,8 % din producţia mondială. Numărul traducerilor din alte limbi, publicate începând cu domnia califului Al Mamun (813 – 833), deci pe parcursul a 1200 de ani, corespunde producţiei pe care o realizează Spania de astăzi într-un singur an. Raportul constată blocaje asemănătoare în ceea ce priveşte poziţia femeilor în societate. Şi aici distanţa faţă de celelalte regiuni ale lumii este considerabilă. Doar Africa neagră prezintă indicatori ceva mai slabi decât statele din Liga Arabă. De exemplu, una din două femei arabe nu ştie nici să scrie, nici să citească.

X

Acesta este *status quo-ul*. Fireşte, o examinare care se rezumă să ofere un instantaneu obţinut din fapte obiective ridică o sumedenie de întrebări, fără a putea răspunde la toate.

Cea mai chinuitoare dintre aceste întrebări sună astfel: Cum s-a ajuns la declinul acelei civilizaţii din care s-a născut marea religie a Islamului? După cum se ştie, civilizaţia arabă a atins perioada de maximă înflorire în vremea califatului. Atunci era net superioară Europei din punct de vedere militar, economic şi cultural. Această epocă, datată cu opt sute de ani în urmă, joacă şi astăzi un rol central în memoria colectivă a lumii arabe. Adeseori, este înfrumuseţată până la idilă şi înălţată la rangul unei utopii îndreptate cu faţa spre trecut.

De atunci încoace puterea, prestigiul, ponderea culturală şi economică a arabilor au decăzut continuu. O asemenea prăbuşire fără precedent constituie o enigmă şi provoacă, până în zilele noastre, o intensă durere-fantomă.

Nu este uşor să te pui în situaţia unui colectiv care a trăit un declin prelungit de-a lungul secolelor. Nu e de mirare că există tendinţa de a da vina pe o lume exterioară ostilă. În această perspectivă, vina aparţine exclusiv unui lung şir de agresori: selgiucizi, cruciaţi, mongoli, spanioli, mameluci, otomani, francezi, britanici şi ruşi. Astăzi, pentru mizeria lumii arabe este făcută răspunzătoare mai ales „marele Satana”, adică imperiul american şi evreimea. Nu este întru totul limpede din ce motiv alte societăţi – precum cea indiană, cea chineză sau cea coreeană, care au suferit în aceeaşi măsură de pe urma dominaţiei invadatorilor şi a abuzurilor şi expediţiilor de jaf ale unor puteri străine – nu împărtăşesc soarta lumii arabe. Cum se face că ele au făcut faţă cu succes provocărilor lumii moderne şi au devenit actori importanţi pe scară planetară?

În consecinţă, nu putem ocoli întrebarea cu privire la cauzele endogene ale declinului arab. Cât timp ea nu primeşte un răspuns, colosala înapoiere politică, ştiinţifică,

tehnică şi economică a lumii arabe rămâne inexplicabilă.

Încercările de a dezveli cauzele istorice ale acestui decalaj nu lipsesc. Una dintre cele mai recente lucrări pe această temă este cercetarea echilibrată şi lucidă a lui Dan Diner cu titlul *Versiegelte Zeit*.

Über den Stillstand in der islamischen Welt.[13] Ea porneşte de la capitalul de cunoştinţe în declin al societăţilor arabe. Luând ca exemplu tipărirea de cărţi, Diner discută lipsa unei spaţiu public cu organizare proprie. Începând cu secolul al XV-lea, juriştii islamici au sabotat introducerea maşinilor de tipărit, invocând dogma fondatoare după care n-ar avea voie să existe altă carte în afară de Coran. Prima tipografie capabilă să producă cărţi în scrierea arabă a apărut cu o întârziere de trei sute de ani. Urmările acestui fapt pentru ştiinţă şi tehnică se simt până astăzi. În ultimii patru sute de ani, arabii n-au realizat o invenţie notabilă. Rudolph Chimelli citează fraza unui autor irakian: „Dacă, în secolul al XVIII-lea, un arab ar fi inventat maşina cu aburi, ea n-ar fi fost construită niciodată” Niciun istoric nu-l va contrazice, iar statistica actuală a patentelor ne permite să conchidem că nu s-au schimbat prea multe până în ziua de astăzi.

Deficitul de cunoştinţe a avut urmări însemnate pentru civilizaţia arabă. Graţie superiorităţii lor tehnice, europenii au ajuns deja în secolul al XVI-lea să biruie flotele arabe, ceea ce a avut consecinţe serioase pentru dominaţia maritimă şi pentru comerţul pe distanţe lungi. Şi infrastructura ţărilor arabe a încremenit, până în secolul al XIX-lea, la nivelul Evului Mediu: pe la 1800, Orientul arab aproape că nu dispunea de străzi sau de vehicule pe roţi. Abia firmele europene au construit şi au amenajat, folosind mâna de lucru autohtonă, remunerată jalnic, străzi care să lege localităţile îndepărtate, vapoare cu aburi, linii de cale ferată, aprovizionare cu apă, curent electric şi gaz, porturi, poduri, servicii de telecomunicaţii şi mijloace publice de

13 Propylăen, Berlin, 2005 [în românește: Vreme pecet- uită. Despre stagnarea din lumea islamică - n. tr.].

transport.11

Până şi statele petroliere parazitare, care trăiesc din renta lor funciară, sunt nevoite să importe tehnica necesară. Fără geologii, tehnicienii în foraj şi logistică ori flotele de nave-cisternă şi rafinăriile venite din Apus ele n-ar fi în stare nici măcar să-şi exploateze resursele. În acest sens, chiar şi propria bogăţia e un blestem, care le aminteşte permanent de dependenţa lor. Fără veniturile obţinute din ţâţei, performanţa economică a întregii lumi arabe atârnă astăzi mai puţin în balanţă decât cea a unui singur concern finlandez de telefonie.

Lumea arabă s-a arătat la fel de neproductivă în ceea ce priveşte instituţiile sale politice. Corupţia, sistemul clientelar şi disputele soldate cu violenţe sunt, în multe ţări, endemice. Formele importate ale naţionalismului şi socialismului au eşuat pretutindeni, iar impulsurile democratice sunt, de obicei, înăbuşite în faşă. Metodele de opresiune curente în statele arabe se întemeiază pe tradiţiile despotismului oriental, dar şi în această privinţă necredincioşii s-au dovedit a fi dascăli indispensabili. De la pistolul automat la gazul toxic, aceştia au inventat şi exportat toate armele care au fost întrebuinţate în lumea islamică. Oamenii puterii au studiat şi au preluat, de asemenea, metodele practicate de GPU[14] şi Gestapo[15].

XI

Se înţelege că asemenea judecăţi pauşale nu pot viza decât conformaţia întregului. Ele nu spun nimic despre aptitudinile individuale ale arabilor, care sunt supuse, ca peste tot în lume, repartiţiei genetice normale. Însă, în multe state din Maghreb şi din Orientul Apropiat, cel care exprimă opinii independente îşi riscă viaţa. De aceea, mulţi dintre cei mai buni oameni de ştiinţă, tehnicieni, scriitori şi

14 GPU, apoi OGPU, este numele purtat de poliţia politică sovietică între 1922 şi 1934. GPU a fost urmaşa CEKA şi predecesoarea GUGB şi a KGB (n. tr.).

15 Gestapo (acronim după „Geheime Staatspolizei“) a fost poliţia secretă a Germaniei naţional-socialiste, declarată drept organizaţie criminală după sfârşitul celui de-al Doilea Război Mondial (n. tr.).

gânditori politici trăiesc în exil. Potrivit datelor furnizate *de Arab Human Development Reports*, 23% dintre toţi inginerii arabi, jumătate dintre medicii arabi şi 15 % dintre oamenii de ştiinţă au emigrat din anul 1976 până astăzi. De asemenea, un sfert dintre cei 300.000 de absolvenţi ai învăţământului superior din anul 1995/1996 a emigrat între timp. Acest *brain drain* este comparabil cu izgonirea elitelor evreieşti din Germania anilor 1930 şi, pesemne, are repercusiuni tot atât de grave.

Şi mai adânc înrădăcinate în istoria arabă sunt problemele care ţin de statutul femeilor. Este foarte greu să estimezi ce consecinţe are pentru dezvoltarea unei societăţi faptul că jumătate din populaţie suferă îngrădiri masive, şi nu numai în privinţa educaţiei şi a vieţii profesionale. Coranul este foarte clar aici. Sura 4, 34 spune: „Bărbaţii să fie înaintea muierilor, pentru că şi Dumnezeu i-a pus pe aceia înaintea acestora […]. Acele [muieri] însă, de care vă temeţi că vă vor oţărî prin purtarea lor, proboziţi-le, legaţi-le în cămări şi le bateţi, iar dacă ascultă de voi, atunci nu căutaţi pricină împotriva lor, căci Dumnezeu este înalt, măreţ.”[16] Aceste reguli se trag, fără îndoială, din tradiţii preislamice. Însă ele sunt valabile până în prezent, ceea ce se vădeşte în dreptul familial, succesoral şi penal conţinut în Sharia[17], care este în continuare determinantă pentru legislaţia celor mai multe ţări arabe. Christine Schirrmacher şi Ursula Spuler-Stegemann au oferit o introducere temeinică în această practică juridică.[18] în această viziune, femeile sunt privite

16 Versiunea românească provine din ediţia Coranul, traducere din limba arabă de Silvestru Octavian Isopescul, Editura Cartier, Chişinău, 1997, unde acest pasaj apare la sura 4, 38 (n. tr).

17 Sharia este dreptul canonic al Islamului, întemeiat în primul rând pe Coran şi pe tradiţia profetică. Aceste dispoziţii au origine divină şi trebuie respectate de către musulmani în toate raporturile vieţii publice şi private. Legea Sharia este privită în Occident ca un sistem juridic profund retrograd, întrucât prevede pedepse precum tăierea mâinii drepte pentru furt sau omorârea cu pietre pentru adulter (n. tr.).

18 Frauen und die Scharia. Menschenrechte im Islam, Diederichs,

ca oameni de mâna a doua. Acest lucru este demonstrat nu numai de dreptul la divorţ, ci şi de faptul că, în instanţă, mărturia unei femei contează doar pe jumătate faţă de declaraţia unui bărbat. În cazurile de viol, vina este atribuită femeii, până la dovedirea contrariului: se porneşte de la ideea că ea a stârnit bărbatul prin comportamentul ei. Violenţa casnică nu este sancţionată în niciun fel. Însă ar fi nedrept să trecem sub tăcere faptul că dreptul cuprins în Sharia nu se aplică deloc la fel în toate ţările musulmane. De pildă, regele Mohammed al VI-lea al Marocului a iniţiat în ultimii ani transformări radicale în dreptul familial şi matrimonial. În Iran, studiază mai multe femei decât bărbaţi în universităţi. În Turcia, Sharia a fost, formal, abrogată, în Palestina şi mai cu seamă în Liban, multe femei fac uz de drepturile lor politice şi profesionale. Pe de altă parte, iată un verdict al Curţii de Casaţie din Tunisia, citat de Christine Schirrmacher: „Loviturile şi rănile uşoare provocate de soţ femeii sunt parte a naturii unei vieţi conjugale normale”. În comparaţie cu asemenea norme, disputa în jurul voalului apare ca o diversiune. În încheiere, este verosimil să presupunem că discriminarea femeilor, laolaltă cu deficitele de cunoştinţe şi cultură, poartă vina principală pentru rămânerea în urmă a societăţilor arabe.

XII

Acestea sunt rezultatele unei analize obiective. Dar o importanţă mai mare decât toate faptele ce pot fi obţinute pe cale statistica o are modul în care sunt ele receptate, judecate şi prelucrate. Sare imediat în ochi că desăvârşita dependenţă economică, tehnică şi intelectuală faţă de „Apus” este greu de suportat pentru musulmani. Iar aici nu este vorba de o abstracţiune. Toate lucrurile întrebuinţate zi de zi în Maghreb şi în Orientul Apropiat, orice frigider, orice telefon, orice priză, orice şurubelniţă, ca să nu mai vorbim de produsele de înaltă tehnologie, reprezintă pentru fiecare arab care îşi ia o clipă de reflecţie o

---

Miinchen, 2004.

umilinţă mută.

Statutul de perdant, resimţit pe această cale, este puternic agravat printr-un factor cultural anume. Starea de fapt se bate cap în cap cu o imagine de sine transmisă prin tradiţie şi cultivată cu mare atenţie. Nu le hărăzise o putere superioară musulmanilor arabi supremaţia asupra tuturor celorlalte comunităţi? În Coran (3, 110) se spune: „Sunteţi cel mai bun popor care s-a născut între oameni” Cartea sfântă a Islamului dispune fără echivoc în ce fel trebuie impusă această superioritate inerentă: „Luptaţi-vă împotriva celor ce nu cred în Dumnezeu [...] dintre cei cărora li s-a dat scriptura – [referinţa este la evrei şi creştini] până ce nu dau tributul din mână şi sunt umiliţi” (9, 29). Întrucât această exigenţă este fixată într-un text sacru, ea are o valabilitate absolută şi este imună faţă de orice experienţă. Bernard Lewis a descris cum convingerea în propria superioritate a dus deja, din vremuri timpurii, la o atitudine dezinteresată şi dispreţuitoare a arabilor faţă de alte popoare. El citează figuri cu autoritate din secolul al X-lea şi al XI-lea, care se exprimă despre popoarele nordice în felul următor: „Le lipseşte căldura sufletească; au o fire primitivă, o minte slabă, trupuri grosolane, maniere necizelate şi o limbă grea. [...] Cu cât trăiesc mai la nord, cu atât tind mai mult spre prostie, grosolănie şi insensibilitate”. În altă parte citim: „Le lipseşte agerimea minţii şi claritatea intelectului şi sunt dominaţi de ignoranţă şi neghiobie, orbire şi prostie”[1920]. Dacă luăm în considerare cultura arabă clasică, aceste aprecieri par să aibă o anumită plauzibilitate. Însă problema este că ele au fost menţinute cu tot mai multă obstinaţie, pe măsură ce realitatea istorică le-a dezminţit din ce în ce mai izbitor. Înfumurarea tot mai puţin justificată a arabilor a dus, încă în epoca marilor descoperiri, la evaluări greşite, care s-au

19* Cele două citate urmează ediţia românească a Coranului menţionată mai sus, în care pasajele se găsesc în surele 3, 106, respectiv 9, 29 (n. tr.).

20 Al Masudi şi Said Al Andalusi, apud Bernard Lewis, op. cit., pp. 213-214.

dovedit a fi fatale. Ei n-au acordat nicio atenţie faptului că se contura o globalizare maritimă şi că europenii cucereau Lumea Nouă, ceea ce a avut urmări grave pentru comerţul şi economia lor. Nici şocul provocat de invazia napoleoniană a Egiptului şi înfrângerile ulterioare n-au putut să le schimbe atitudinea. Până în prezent, mulţi arabi se agaţă de viziunea moştenită. Astfel, dispoziţiile sacrosancte ale Coranului s-au vădit a fi o capcană teologică. Ele sunt, în mod evident, incompatibile cu normele constituţionale ale modernităţii. Convingerea exprimată de comandantul locţiitor al Fraţilor Musulmani din Egipt, după care dreptul islamic exclude posibilitatea ca un necredincios să cârmuiască un musulman, este una larg împărtăşită în lumea arabă.[21]

XIII

Bineînţeles, convingerea în propria superioritate nu este ceva specific mentalităţii arabe; europenii şi nord-americanii nu se lasă nici ei mai prejos. Două momente conferă însă perspectivei musulmane o energie aparte. Pe de o parte, credinţa în propria supremaţie este fundamentată religios. Pe de altă parte, ea se ciocneşte cu vădita slăbiciune proprie. Asta duce la o ofensare narcisistă care reclamă compensarea. Prin urmare, învinuirile, teoriile conspiraţioniste şi proiecţiile de toate felurile fac parte din tezaurul afectiv colectiv. Potrivit lor, lumea exterioară ostilă nu urmăreşte decât să-i umilească pe musulmanii arabi.

De aceea se reacţionează cu o iritare extremă la orice jignire, pretinsă sau reală. Se ştie cât de uşor pot fi instrumentalizate asemenea sensibilităţi. Orice colectiv de perdanţi tinde spre stări de iritare ce pot fi exploatate politic. Tentaţia de a face capital politic din fiecare prilej, oricât de insignifiant sau ridicol, este irezistibilă pentru orice grup ce are interese strategice.

Ceea ce se ignoră complet în confruntările provocate de această mentalitate este principiul elementar al

21 Apud Frankfurter Allgemeine Zeitung din 9 decembrie 2005.

reciprocităţii. De exemplu, există două simţăminte care nu suferă niciun fel de comparaţie: cele proprii şi cele ale altora. Lezarea sentimentelor necredincioşilor este un exerciţiu cotidian. (De altfel, până şi denumirea dă de gândit; cu alte cuvinte, alte religii decât Islamul nu cred în altceva, ci în nimic.) Insultele aduse celor cu alte convingeri fac parte din repertoriul standard al mass-media islamice. Dacă Ariel Sharon este arătat măcelărind copii palestinieni cu o secure în formă de svastică, este un lucru normal; pe de altă parte, lumea arabă se arată jignită când vreun caricaturist o ia peste picior.[22] Ridicarea de moschei pe tot mapamondul este revendicată ca un drept inalienabil; construirea de biserici creştine este, în multe ţări arabe, de neconceput. Propaganda religioasă a musulmanilor este o poruncă sfântă, dar misionarismul altor religii este o infracţiune. În Arabia Saudită, cine posedă o Biblie se expune urmăririi penale. Un calif autoproclamat înfierează expulzarea sa ca violare a drepturilor omului. Dar chemarea de a ucide un romancier renegat[23] este încuviinţată de destui musulmani. Lozinci de genul „moarte necredincioşilor (americanilor, danezilor, germanilor etc.) a sunt privite ca o formă legitimă de protest, care trebuie să beneficieze de înţelegerea tuturor. Cu un aer de inocenţă ofensată, predicatorii urii solicită libertatea de opinii pe care tot ei declară că vor s-o înlăture. Aruncarea în aer a statuilor lui Buddha din Bamian este considerată în Afghanistan o faptă plăcută lui Dumnezeu; nu s-au raportat reacţii violente din Taiwan sau Japonia. Dar dacă există intenţia de a arăta un film care critică obiceiurile islamice, plebea este mobilizată şi curg ameninţările cu moartea. Se pretinde gălăgios respectul, dar acesta nu este arătat altora. În vreme ce plângerile împotriva discriminării musulmanilor sunt la ordinea zilei

22 Referire a lui Ellen Werner la un desen din ziarul saudit Arab News din aprilie 2002.

23 Aluzie la fatwa emisă împotriva scriitorului Salman Rushdie, vezi infira> p. 82 (n. tr.).

în diasporă, discriminarea „necredincioşilor” şi a femeilor de către musulmani este de la sine înţeleasă.

XIV

Indignarea faţă de încălcarea flagrantă a principiului reciprocităţii este pierdere de vreme. Cine îşi iese aici din fire este singur de vină. Cât timp se rămâne la insulte şi pretenţii absurde, este mai bine să se reacţioneze cu un calm nestrămutat, lăsând atât instigatorii cât şi vociferatorii în seama paranoiei proprii. Oricum, ei sunt imuni la argumente, aşa încât e de prisos să se riposteze la lozincile lor deşarte şi repetitive. Dar, când este vorba de incendieri, luări de ostatici şi asasinări, nu se poate apela decât la forţa monopolizată de poliţie şi justiţie. Cel târziu în acest punct, „dialogul” – glorificat ca leac universal – se dovedeşte a fi o autoiluzionare. Tocmai societăţile deosebit de liberale, precum cea olandeză, s-au văzut nevoite să facă experienţa faptului că tacticile de bagatelizare şi de domolire nu stăvilesc conflictele cu emigranţii ostili, ci le înteţesc, favorizând ascensiunea partidelor populare de dreapta şi escaladarea violenţei.

Oricine ajunge la asemenea concluzii este întâmpinat instantaneu cu argumentul că ar livra un verdict pauşal. Acest lucru este fără îndoială valabil pentru orice afirmaţie care se referă la un colectiv, de pildă la omenire. Alternativa ar fi un registru care să cuprindă fiecare locuitor al planetei, cu fişă individuală, laolaltă cu testul ADN, în măsură să documenteze unicitatea fiecăruia. Persoanele care solicită aşa ceva ar trebui să ţină seama de o judecată foarte simplă, care se înţelege de la sine pentru orice om înzestrat cu raţiune: nu toţi musulmanii sunt arabi, nu toţi arabii sunt perdanţi, nu toţi perdanţii sunt radicali.

Pe de altă parte, după cum spune Wolfgang Sofsky, o haită aţâţată nu execută pur şi simplu ordinele unui preşedinte sau ale unui cărturar: „Dictaturile pot mobiliza sute de mii de oameni doar pentru că populaţia însăşi este gata de atac. Până la urmă, armata jihadiştilor militanţi

este evaluată pe plan mondial la circa şapte milioane de oameni”[24] Ce-i drept, această cifră este, practic, imposibil de dovedit pe cale empirică. Nu poate decât să ne pară rău de musulmanii paşnici din toată lumea, care reprezintă, indiscutabil, majoritatea. Ofensiva islamiştilor îi pune într-o situaţie dificilă. În mod aproape inevitabil, ei ajung să sufere de o scindare a conştiinţei. Potrivit unui sondaj din anul 2004, 60 % dintre musulmanii britanici doresc să trăiască sub Sharia, ceea ce înseamnă că nu sunt dispuşi să respecte legile ţării.[25] Fie şi numai din acest motiv, le este greu să se distanţeze clar de instigatorii care, de altfel, nu ţin seama nicidecum de interesele lor. Aşadar…

XV

Aşadar, mai bine să punem din nou în discuţie cum se face că mişcarea islamistă a izbutit, cu făgăduielile sale, să-şi înfrângă toţi concurenţii laici şi să recruteze un număr tot mai mare de militanţi. Cu cât examinăm mai atent mentalitatea acestora, cu atât devine mai evident faptul că avem de-a face cu un colectiv de perdanţi radicali. Toate caracteristicile, destul de bine cunoscute din alte contexte, reapar aici: aceeaşi disperare faţă de propriul eşec, aceeaşi goană după ţapi ispăşitori, aceeaşi pierdere a simţului realităţii, aceeaşi nevoie de răzbunare, aceeaşi obsesie a virilităţii, acelaşi sentiment compensator de superioritate, fuziunea distrugerii şi a autodistrugerii şi dorinţa compulsivă de a ajunge, prin escaladarea terorii, stăpân peste viaţa celorlalţi şi peste propria moarte.

Singurul lucru care diferă este dimensiunea crimelor. Individul izolat care-şi pierde minţile nu dispune decât de un pistol sau de un cuţit de bucătărie; bolnavul de SIDA dependent de droguri, care, până să moară, contaminează cât mai mulţi parteneri, îşi foloseşte doar propriul trup ca armă. În schimb, războinicul lui Dumnezeu beneficiază de o instrucţie solidă; îndărătul său se află finanţatori

24 Wolfgang Sofsky, „Mob der Frommen“, in Die Welt, 15 februarie 2006.

25 Apud The New Criterion, ianuarie 2006.

puternici; nu duce lipsă de mijloace moderne de comunicare şi de o logistică ramificată; iar mai devreme sau mai târziu, se prea poate ca şefii să-i încredinţeze arme ABC.

Toate explicaţiile care se referă cu precădere la situaţia socială a făptaşilor sunt insuficiente. Nu numai iniţiatorii şi ideologii terorii provin, de cele mai multe ori, din familii influente şi prospere. Şi în rândul făptaşilor se găsesc puţin săraci. Foreign Policy Research Institute din America a publicat una dintre puţinele analize de clasă pe această temă – fireşte, fără să folosească o asemenea expresie suspectă. Dintre patru sute de susţinători cunoscuţi ai Al-Qaida, 63 % absolviseră o instituţie de învăţământ superior, iar 75 % proveneau din clasa mijlocie sau superioară; foarte mulţi aveau titluri academice, între altele profesori, ingineri, arhitecţi şi alţi specialişti.[2627]

Prin urmare, pendantul radical nu trebuie să facă parte din păturile defavorizate. El este, de regulă, bărbat, ca şi majoritatea smintiţilor singuratici care cedează la un moment dat instinctelor asasine. Femeile sunt foarte puţin reprezentate printre făptaşi. Aşa-numitele Văduve Negre din Cecenia, precum şi atentatoarele din Palestina sunt excepţiile care confirmă regula.

Bătător la ochi este şi faptul că puţini terorişti se trag din medii caracterizate printr-o credinţă strictă. Aceasta aruncă o lumină asupra rolului ideologic al religiei. Cel aflat în exterior nu poate, aici, decât să facă presupuneri. Însă există destule indicii că teroriştii nu sunt aşa evlavioşi cum se pretind. Ei se agaţă, la mâna a doua, de o credinţă care nu mai e nici ea atât de încredinţată de sine., Acest soi de semicredinţă se îmbină mereu cu imperativul supunerii. Ea nu cunoaşte compromisul şi este permanent ofensată. Deoarece îi lipseşte siguranţa din urmă, ea are nevoie de sprijinul autorităţii sau al acţiunii directe.”[28]

26* Mijloace de luptă atomice, biologice şi chimice (n. tr.).

27 Apud Scientific American, ianuarie 2006.

28 Wolfgang Sofsky, ibidem.

Putem avea impresia că emigrarea nu scade riscurile psihice ale perdanţilor, ci le potenţează. Indiferent de situaţia lor economică, emigranţii dezrădăcinaţi din spaţiul arab sunt expuşi unui şoc cultural persistent prin confruntarea nemijlocită cu civilizaţia apuseană. Acest lucru este valabil îndeosebi pentru emigranţii de sex bărbătesc. Belşugul aparent de mărfuri, opinii, opţiuni economice şi sexuale duce la un *double bând* de atracţie şi respingere, iar amintirea continuă a înapoierii propriei civilizaţii devine insuportabilă. Urmările pentru încrederea în sine, oricum labilă, sunt învederate, ca şi impulsul de a le compensa prin teorii conspiraţioniste şi acte de răzbunare. În aceste împrejurări, oferta islamiştilor de a pedepsi pe alţii pentru eşecul propriu constituie, pentru mulţi, o tentaţie puternică.

XVI

Forma cea mai pură a terorii islamiste este atentatul sinucigaş. Acesta exercită o putere de atracţie irezistibilă asupra perdantului radical, întrucât îi permite să îşi manifeste atât fanteziile de preamărire, cât şi ura de sine. De altfel, laşitatea este ultimul lucru ce i se poate reproşa. Curajul care îl scoate în evidenţă este curajul disperării. Triumful lui constă în faptul că nu poate fi nici combătut, nici pedepsit, deoarece are grijă chiar el de asta. Satisfacţia lui supremă este că nu îi extermină numai pe alţii, ci şi pe sine – o aspiraţie exprimată cât se poate de limpede în materialul video prin care Al-Qaida îşi asuma responsabilitatea după atentatul de la Madrid din martie 2004: „Voi iubiţi viaţa, noi iubim moartea şi de aceea vom învinge”. Nici acest simţământ nu este nou în Europa; unul dintre generalii lui Franco s-a exprimat într-un mod asemănător, în octombrie 1936, la Salamanca: „¡Viva la muerte! ¡Abajo la inteligencia!”[29]

Pentru cel care dă banii şi comandă, atentatorul sinucigaş reprezintă o armă imbatabilă, fiindcă aceasta nu

29d ispută notorie cu scriitorul Miguel de Unamuno, el a lansat lozinca: „Trăiască moartea! Jos intelectualii!“ (n. tr.).

poate fi detectată de vreun satelit de recunoaştere şi poate fi folosită, practic, oriunde. Pe deasupra, este o soluţie ieftină.

XVII

Războiul istoric de gherilă a urmărit întotdeauna să câştige sprijinul populaţiei civile. Pe aceasta se baza nu numai logistica sa, ci şi legitimitatea lui politică. Islamiştilor le este străină această strategie, lucru care se vede, de altfel, în ţintele lor aleatorii. În vreme ce teroriştii ruşi din secolul al XIX-lea şi succesorii lor invocau lupta de clasă şi îşi alegeau victimele printre cei puternici şi cei bogaţi, războinicii islamici ucid cu predilecţie persoane neimplicate, cum ar fi călători de metrou, angajaţi mărunţi, frecventatori de discoteci, femei care fac piaţa sau oameni care stau la o coadă oarecare.

Faptul că energia distructivă a acţiunilor islamiste se îndreaptă, altfel decât crede Apusul, preponderent împotriva musulmanilor nu este o greşeală tactică şi nicio „pagubă colaterală”. Numai în Algeria terorismul a făcut cel puţin 50.000 de victime printre cetăţenii autohtoni; alte surse vorbesc de până la 150.000 de asasinate, la care au participat însă şi militarii şi serviciile secrete. La fel, în Irak şi în Afghanistan, numărul musulmanilor ucişi îl depăşeşte cu mult pe cel al străinilor. De altfel, sensibilitatea isterică afişată în relaţia cu lumea exterioară dispare atunci când este vorba de conflicte interne în lumea arabă. Nimeni nu se sinchiseşte şi nu se emite nicio *fatwa* când musulmanii arabi ucid în Irak, în Ciad, în Darfur sau în Afghanistan alţi musulmani. Ca şi unitatea panarabă, coeziunea invocată în Coran a *ummah* se dovedeşte a fi, în astfel de cazuri, o scorneală cuvioasă.

Faptul că terorismul aduce prejudicii nu numai prestigiului Islamului, ci şi condiţiilor de viaţă ale adepţilor săi din toată lumea îi tulbură pe islamişti la fel de puţin cum îi deranja pe naţional-socialişti scufundarea Germaniei. În calitate de avangardişti ai morţii, ei sunt străini de intenţia de a ţine seama

* în spaţiul islamic, *fatwa* este o sentinţă religioasă cu putere de lege emisă cu privire la o temă specifică. Deoarece nu există reglementări unitare în privinţa persoanelor abilitate să elaboreze o *fatwa*, se poate întâmpla ca diferiţi clerici musulmani să publice decrete divergente. *Fatwa* care a făcut cunoscută noţiunea în Occident a fost cea lansată în februarie 1989 de ayatolahul iranian Khomeini, care îndemna la uciderea scriitorului Salman Rushdie pentru că ar fi pângărit Islamul în romanul său *Versetele satanice* (n.tr.).

de viaţa confraţilor întru credinţă. Iar dacă majoritatea musulmanilor nu sunt dispuşi să arunce pe alţii şi pe sine în aer, aceasta arată – în concepţia islamiştilor – că ei merită, la rândul lor, să fie lichidaţi. Căci scopul perdantului radical constă tocmai în prefacerea unui număr cât mai mare de oameni în perdanţi. Faptul că islamiştii sunt în minoritate nu poate însemna, în ochii lor, decât că ei sunt cei aleşi.

XVIII

Islamismul nu e interesat de soluţii pentru dilema lumii arabe; el se epuizează în actul negării. În sensul strict al cuvântului, este vorba de o mişcare nonpolitică, întrucât ea nu formulează pretenţii care ar putea fi negociate. Dorinţa ei propriu-zisă este ca majoritatea locuitorilor planetei, compusă din necredincioşi şi trădători, să capituleze sau să fie nimicită.

Această dorinţă arzătoare este irealizabilă. Dar energia distructivă a perdanţilor radicali este de ajuns pentru a căsăpi mii, poate zeci de mii de oameni care nu au niciun amestec în aceste chestiuni şi a aduce daune durabile civilizaţiei, căreia i-au declarat război.

Influenţa exercitată de câteva duzini de bombe vii este demonstrată de controalele cotidiene cu care oamenii s-au obişnuit deja. Circa 1, 7 miliarde de pasageri aerieni trebuie să se supună, an de an, unor verificări ce sunt nu numai neplăcute, ci şi umilitoare. De compătimit este şi personalul de securitate care se vede obligat să confişte,

cu o mină gravă, foarfece de unghii cu tonele.

Dar aceste lucruri se numără printre daunele cele mai neînsemnate pe care teroristul le aduce civilizaţiei. El poate crea un climat de teamă şi provoacă reacţii panicate. El sporeşte puterea şi influenţa poliţiei politice, ale serviciilor secrete, ale industriei de armament şi ale serviciilor private de securitate, favorizează adoptarea unor legi din ce în ce mai represive, otrăveşte climatul politic şi duce la diminuarea libertăţii cucerite în cursul istoriei. Nu este nevoie de teorii conspiraţioniste pentru a observa că există persoane care agreează aceste consecinţe ale terorii. Nimic nu se compară cu un inamic extern a cărui existenţă să poată fi invocată de aparatele de supraveghere şi represiune. Cel mai primejdios efect al terorii este molipsirea de la adversar. După cum s-a văzut, şi democraţia americană s-a lăsat contaminată de duşmanii islamişti, preluând din repertoriul lor metode precum arestări arbitrare, răpiri şi torturi.

Ceea ce îi mai avantajează pe războinicii lui Dumnezeu este dependenţa Apusului, dar şi a Chinei, de petrolul din Orientul Apropiat şi incapacitatea capitalului internaţional de a renunţa la afacerile derulate cu acele state din regiune care sprijină terorismul.

XIX

Islamismul poate să treacă toate aceste lucruri la rubrica izbânzi. Dar ele nu schimbă cu nimic raporturile de putere existente. Chiar şi atacul spectaculos asupra Turnurilor Gemene din Manhattan nu a zdruncinat supremaţia Statelor Unite; bursa newyorkeză şi-a reluat activitatea deja în lunea care a urmat atacului; efectele pe termen lung asupra sistemului financiar internaţional au fost minimale.

Însă consecinţele pentru societăţile arabe sunt fatale. Căci nu Apusul va suporta urmările catastrofale pe termen lung, ci acea regiune a lumii în numele căreia acţionează islamismul. Nu numai refugiaţii, solicitanţii de azil şi emigranţii vor suferi din această cauză. Popoare întregi

vor trebui să plătească, într-un mod cu totul nedrept, un preţ imens, ca urmare a activităţilor desfăşurate de reprezentanţii lor autoproclamaţi. Concepţia potrivit căreia teroarea le va îmbunătăţi perspectivele de viitor, şi aşa destul de proaste, este absurdă. Istoria nu cunoaşte niciun exemplu care să ne convingă de faptul că societăţi în declin, ce-şi sugrumă propriul potenţial productiv, ar avea capacitatea să supravieţuiască vreme îndelungată.

Proiectul perdanţilor radicali constă în a organiza suicidul unei întregi civilizaţii, după cum se vede în Irak şi în Afghanistan. Este puţin probabil că ei vor izbuti să universalizeze şi să eternizeze cultul morţii. Atentatele lor reprezintă un risc ce pândeşte permanent în fundal, precum decesele zilnice în accidente rutiere, cu care ne-am obişnuit. O societate globală care depinde de combustibili fosili şi produce întruna noi perdanţi va trebui să trăiască cu această ameninţare.

O primă versiune prescurtată a acestui eseu a apărut în noiembrie 2005 în revista *Spiegel*.

Cuprins

Furor et patientia. *Enzensberger şi noua tipologie intelectuală germană*, prefaţă de Gabriel H. Decuble / 5

Cei care aduc groaza

Eseu despre perdantul radical / 15

— José Millăn Astray (1879 – 1954) a întemeiat, împreună cu Francisco Franco, Legiunea Străină spaniolă. Într-o